

Kitab-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmüt't-Tıbb'da Kanser ve Bitkisel ve Hayvansal Tedavi Yolları ile İlgili Öneriler

Nevzat Topal¹

Özet

Bu çalışmada Kitab-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İlmüt't-Tıbb'da (KTDT) geçen kanser hastalığı ve bu hastalığın iyileştirilmesine yönelik önerilen tedavi yöntemlerine yer verilmiştir. Bu eser, Dâvûd-ı Antakî'nin meşhur tıp kitabının, 17. yüzyıl Türkçesine çevrilmiş hâlidir. Ancak çeviride Antakî'nin anlamı akıl sahiplerine notlar, bilinmeyenler ve tuhaflıkların derlenmesi olan eseri Tezkiretü Uli'l-Elbâb ve'l-Câmiü li'l-Acebi'l-Ucâb'ın yalnızca üçüncü bölümünün çevirisini içerir. Eserin üçüncü bölümünde, tedavi amaçlı kullanılacak ilaçlar, yiyecekler, hayvansal ürünler, madenler Arap alfabesi sırasıyla verilmiş ve açıklanmıştır. Eserde ilaçlar, onların özellikleri, onların yerine kullanılacak denklikleri, onlardan yapılacak karışımlar ve onların kullanım şekilleri, ilgili ilaçlarla ilgili uyarılar ve önlemler tanıtılır. Bu açıdan eser, tıp yanında eczacılık özelliği de yoğun bir nitelik göstermektedir. Ancak tüm tıp metinleri gibi eserin tıp dışındaki konuları da içerdiği ve bunların ele alındığı da görülmektedir.

İlgili metinde yapılan taramada, günümüzün önemli sağlık sorunlarından biri olan kansere yönelik verilerin de bulunduğu fark edilmiştir. Bununla ilgili açıklama ve tedavilerin betimlenmesinin dünya tıp tarihi başta olmak üzere Türk tıp tarihine de katkı sağlayacağı düşünüldüğü için ele alınması gerektiği düşünülmüştür. Ulaşılan veriler, tıp alanından hekimler, kimyacılar, biyologlar ve eczacılar tarafından ayrıca değerlendirilmeye muhtaçtır. Bu yüzden burada verilecek olan kanser tedavileri, bir tedavi önerisi olma amacını katıyen gütmemektedir. Yalnızca 16. yüzyılda Osmanlı sınırları içerisinde yaşamış ve eserini yazmış bir hekimin bilgi birikiminden kanser ile ilgili öneriler betimlenmeye çalışılmıştır. İleride tıp ilmiyle uğraşanlar tarafından ele alınıp günümüz için korkulan ve ölümcül olan bir hastalığın tedavisine katkılarının bulunup bulunmayacağını incelemesi elbette ki çalışmanın verilerinin pozitif bilimlere katkı sağlaması adına ümit edilmektedir.

1 Prof. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nevzattopal@ohu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4396-657

İnsanlığa ait birçok konuda olduğu gibi gelişme ve değişimler hep o zamana kadar gelen birikimlerin devamında yapılmaktadır. Tıp da insanlığı ilgilendiren en önemli konulardan biri olarak birikimlerin önemli ve gerekli olduğu alanlardandır. Ondaki gelişmeler çeviri, sözlü ve yazılı aktarma, uygulama gibi yollarla bütün insanlığa ulaşmaktadır. Bunların farklı tecrübe ve yeni bilgilerle işlenmesi, sentezi yeni tedavi yollarının yeni teşhislerin doğmasını sağlar. Bu bilgiler ışığında geçmişteki tıbbi deneyimlerin ele alınması yeni bilgilere ulaşılmasını da sağlayabilir. Bu çalışma da uygulamalı ve laboratuvar incelemesi olmadan betimleme amacı gütsede böyle bir bilgi için veri sağlama olanağı sunmak, konuya dikkat çekmek için hazırlanmıştır. Konu da çağın korkulan, öldürücü ve tedavisi ağırlı, masraflı ve uzun olan hastalığı kanser olarak seçilmiştir. Seçilen konu ile ilgili elde edilen verilerin bu hastalığın tarihçesine, belki de tedavisine bir katkı sunabileceği düşünülmüştür. Eserde yer alan ve anlamı kanser olan ekle ve seretan sözcükleri taranarak bu hastalıkların bitkisel ve hayvansal ürünlerle tedavisi betimlenmiştir.

Giriş

Bu çalışmada Kitab-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fi İlmüt't-Tıbb'da (KTDT) geçen kanser hastalığı ve bu hastalığın iyileştirilmesine yönelik önerilen tedavi yöntemlerine yer verilmiştir. Bu eser, Dâvûd-ı Antakî'nin meşhur tıp kitabının, 17. yüzyıl Türkçesine çevrilmiş hâlidir. Ancak çeviride Antakî'nin anlamı akıl sahiplerine notlar, bilinmeyenler ve tuhafıkların derlenmesi olan eseri Tezkiretü Uli'l-Elbâb ve'l-Câmiü li'l-Acebi'l-Ucâb'ın yalnızca üçüncü bölümünün çevirisini içerir. Eserin üçüncü bölümünde, tedavi amaçlı kullanılacak ilaçlar, yiyecekler, hayvansal ürünler, madenler Arap alfabesi sırasıyla verilmiş ve açıklanmıştır. Eserde ilaçlar, onların özellikleri, onların yerine kullanılacak denklileri, onlardan yapılacak karışımlar ve onların kullanım şekilleri, ilgili ilaçlarla ilgili uyarılar ve önlemler tanıtılır. Bu açıdan eser, tıp yanında eczacılık özelliği de yoğun bir nitelik göstermektedir. Ancak tüm tıp metinleri gibi eserin tıp dışındaki konuları da içerdiği ve bunların ele alındığı da görülmektedir. Bu eserle ilgili hem tıpla ilgili hususlar hem de diğer konular müstakil olarak veya bir konunun bir parçası olarak incelenmiştir. Bu eser Arslan, 2019'da müstakil olarak ele alınmış ve kitaplaştırılmıştır. Bu eser yazarın doktora tezinin kitap hâline dönüştürülmüş şeklindedir. Çalışma için veriler de bu kitaptan derlenmiştir. Diğer çalışmaların bir kısmı için bk. Arslan Sarman, 2016, Arslan Sarman 2017, Arslan, 2019a, Arslan 2020, Arslan, 2021.

İlgili metinde yapılan taramada, günümüzün önemli sağlık sorunlarından biri olan kansere yönelik verilerin de bulunduğu fark edilmiştir. Bununla ilgili açıklama ve tedavilerin betimlenmesinin dünya tıp tarihi başta olmak üzere Türk tıp tarihine de katkı sağlayacağı düşünüldüğü için ele alınması gerektiği

düşünülmüştür. Ulaşılan veriler, tıp alanından hekimler, kimyacılar, biyologlar ve eczacılar tarafından ayrıca değerlendirilmeye muhtaçtır. Bu yüzden burada verilecek olan kanser tedavileri, bir tedavi önerisi olma amacını katıyen gütmemektedir. Yalnızca 16. yüzyılda Osmanlı sınırları içerisinde yaşamış ve eserini yazmış bir hekimin bilgi birikiminden kanser ile ilgili öneriler betimlenmeye çalışılmıştır. İleride tıp ilmiyle uğraşanlar tarafından ele alınıp günümüz için korkulan ve ölümcül olan bir hastalığın tedavisine katkılarının bulunup bulunmayacağını incelenmesi elbette ki çalışmanın verilerinin pozitif bilimlere katkı sağlaması adına ümit edilmektedir. Bunun yapılabilmesi için temel olarak bu metinlerin Arap harflerinden Latin harflerine aktarılması, sözcüklerinin belirlenmesiyle olabilecektir. Böyle bir disiplinler arası aşama için tarih ve dil alanında araştırma yapanların da araştırmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Denilebilir ki çalışma böyle kapsamlı bir boyutu da hesaba katarak çalışılmak istenmiştir. Yapılan alan yazını taramalarında geleneksel Türkçe tıp metinlerinin kanser açısından ele alınmadığı görülmüştür. Eser de bu konuya bir başlangıç yapmak ve tıp metinlerini bu açıdan ele almaya bir bakış açısı sunmak için hazırlanmak istenmiştir. Çalışma ilgili çeviri eser, kanser ve kanserin bitkisel ve hayvansal tedavi önerileri ile sınırlandırılmıştır. Çalışmadaki temel problem ve soru tıp metinlerinde kanser tedavisi var mıdır, düşüncesidir. Metinlerdeki kanser kavramı, ilgili metinlerin incelenmesi sonucu hazırlanmış dizin sözlüklerinde geçen ve kanser olarak tanımlanan sözcükler kapsamında ele alınmıştır. Bu anlamda, ekle, seretan sözcüklerinin metinde kanser anlamıyla tanımlanabilen sözcükler olduğu belirlenmiştir (Arslan, 2019; Dinar, 2013; Tokat, 2012). Bunlar dışında kötü yara, çürümüş yara, yaramaz yara gibi ifadelerin de kanseri betimleyebilmesi olasılığı bulunmakla birlikte bunların kanser dışındaki yaraları da betimleyebileceği düşüncesi onların çalışmanın dışında tutulması gerektiğini hissettirmiştir. Bu nedenle metin ekle ve seretan açısından taranmıştır. Ancak ileride yapılacak kapsamlı çalışmalarda diğer sözcükler de tıp alanındaki araştırmacılarla karar verilerek ele alınabilir.

Metinde öncelikle orijinal metin, onun yazarı, çeviri metin ve onun mütercimi tanıtılmıştır. İnceleme bölümünde kanser hastalığında kullanılan bitkisel ve hayvansal ilaçlar çeviri metinden alıntılar ve onların çevirisi yaklaşımla ele alınmıştır. Sonuç bölümünde de ulaşılan sonuçlar ifade edilmiş ve öneriler sunulmuştur.

1.Dâvûd-ı Antakî

Kendisi yalnızca çağında değil sonrasında da İslâm âlimlerinin meşhurlarından olmuştur. O ününün önemli bir bölümünü tıp sahasından almaktadır.

Ancak bunun yanında astronomi, matematik, felsefe alanlarında da çalışmaları bulunmaktadır. Hekim, Antakya doğumludur. Bu nedenle Antakî olarak da bilinmektedir. Bunun yanında kendisine adının dışında da çeşitli lakaplar verilmiştir. Gözleri görmediği için Darir, gözleri görmemesine rağmen ileri düzeydeki anlayış ve öğrenme yeteneği bulunması açısından Basir, birçok sahada hayranlık bırakacak şekilde bilgi birikimi bulunmasından dolayı Ucu-betu'd-Dehr (Zamanın Harikası) gibi unvanlarının bulunduğu da kaynaklarda belirtilmiştir. Antakî bilindiği kadarıyla doğuştan görme engellidir ve aynı zamanda kötürümdür. Ondaki öğrenme isteğini gören babası onun bu özelliğini geliştirmek, onun eğitim almasını sağlamak ve oğlunu toplumla kaynaştırmak için onu her gün okula götürecek bir yardımcı bulmuştur. Bu yardımcı Dâvûd'u, Habîbü'n-Neccar'ın çevresinde bulunan, âlimlerin, gezginlerin konakladığı yerlere götürmüştür. Dâvûd orada İranlı âlim Şeyh Muhammed Şerîf'ten dersler almıştır. Şeyh Muhammed onun yalnızca eğitimiyle uğraşmamış, kendisine özel bir tedavi yöntemiyle onun yürümesini de sağlamıştır. Eve döndüğünde babası sevinçten ağlamıştır. Bunlar, kendisinin anılarından öğrenilmektedir. Şeyh Muhammed onun tıbbı olan ilgisini artırmış, mantık, fizik dersleri almasını sağlamış ve Yunanca öğrenmesine öncülük etmiştir. Hekim Dâvûd'un eserlerinde kullandığı Yunanca terimlerin kökeninde de onun Yunancaya vakıf olması etkilidir. Böyle bir çocukluktan sonra Antakî Şam, Lübnan, Mısır, Mekke'ye göçler yapmıştır. Bu çalışmanın konusu olan eserini yazmaya da Şam'da başlamıştır. Bu göçlerde de önemli hocalarla tanışmış ve derler almış, fikirler edinmiştir. Mısır'da meşhur Mansurî Bimaristanı'nda önce Bitkiciler Başı olarak görev yapmış, daha sonra hastane başkanlığına atanmıştır. Mekke Şerifi Hasan bin Ebî Numay'ın davetiyle (Miladi 1599) gittiği Mekke'de ikamet ederken vefat etmiştir. Doğum tarihi bilinmeyen hekim (1530-1540 arasında doğmuş olmalıdır.) 1599 yılında vefat etmiştir. Ölüm nedeni, bazılarının göre üzüm yemesinden oluşan ishal bazılarının göreyse zehirlenmedir. Yaşadığı dönemdeki Türkçe kaynaklarda kendisine yer verilmemiştir. Bu üniyle ters düşmektedir. Ancak efsaneleri günümüzde de devam etmektedir. Yine pek çok öğrenci yetiştirmiş ve birçok eser (52 adet) bırakmıştır (detaylı bilgiler için bk. Adivar 1977; Arslan, 2019; Erdemir 1994: 26; Nazik, 2015).

2. Tezkiretü Uli'l-Elbâb ve'l-Câmiü li'l-Acebi'l-Ucâb

Dâvûd-ı Antakî'nin 50'nin üzerinde eseri tespit edilmiştir. Bu eserlerinin en ünlüsü Tezkire-i Dâvûd olarak bilinen Tezkiretü Uli'l-Elbâb ve'l-Câmiü li'l-Acebi'l-Ucâb'dır (Mevaldî 2009: 19). Kitabın adı, akıllı kişilere notlar, bilinmeyenlerin öğretimi ve tuhaf bilgilerin toplanmış hâli şeklinde tanımlanabilir. Eser öneminden dolayı Hicri 1254-1324 yıllarını kapsayan dö-

nemlerde Mısır'da yedi defa basılmıştır (Erdemir, 1994). Eser 2 iki cüzden (ciltten) oluşmaktadır. İkinci cüzde Dördüncü Bölüm'ün (Bâbü'r-Râbi) yer aldığına yönelik not bulunur. Türkiye'de de eserin hem birinci hem de ikinci ciltlerinin nüshaları bulunmaktadır. Bu sayı yaklaşık 200'dür.

Eserde İslâmi dönem eserlerindeki yöntem esas alınarak yazılmıştır. Buna göre eser, besmele ve duayla başlar. Bölümlere geçilmeden önce giriş mahiyetinde Muḳaddime vardır. Bu başlık altında bilimlerin, konuların tasnifi açıklanmıştır. Daha sonra sırasıyla Birinci Bölüm (Bâbü'l-Evvel), İkinci Bölüm (Bâbü's-Sâni), Üçüncü Bölüm (Bâbü's-Sâlis) ve Dördüncü Bölüm (Bâbü'r-Râbi) gelir. Bu bölümlerde de tıbbın temel konuları; eczacılık maddelerinin tespitleri, açıklamaları ve bileşenleri; başlıca ilaçların hazırlanmaları ve kullanıldıkları yerler; hastalıkların tespit ve teşhisleri ile bunlarda kullanılacak ilaçlara yer verilmiştir. Eser Hâtıme ile bitirilmektedir. Sonuç kısmı olan bu bölümünde de tıp konusundaki bazı "garip hadiselerle latife ve nükteler" üzerinde durulmuştur (Erdemir 1994: 26). Türkçeye esas itibarıyla yalnızca birinci ciltte yer alan üçüncü bölüm çevrilmiştir (Arslan, 2019: 13).

3. Muhammed bin Mustafa El-Gûrânî

Tezkirelerde, etıbbalarda, Arap kaynaklarında onunla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mütercimim adının Anadolu'da yazılan tezkirelerde ve Osmanlı Müellifleri eserinde de geçmemesi, onun İstanbul'da veya Anadolu'nun büyük ve önemli şehirlerinde yaşamadığını akla getirmektedir. Çünkü Adıvar'ın ifade ettiğine göre tezkireler ve ulema tercüme-i hâlleri, bir yazarın Osmanlı İmparatorluğu hudutları dâhilinde yaşamış olmasına değil, İstanbul'da veyahut Anadolu'nun büyük şehirlerinde yaşamış ve çalışmış olmasına bakmaktadır (1977: 455). Hakkında bilinenler çevirdiği eserinin girişindeki bilgilerle sınırlıdır. Bu bilgilere göre kendisi 1640 yılında Mısır'dadır ve kimya ile ilgili eserleri vardır. Ancak bu eserlerine de ulaşılamamıştır. Mısır'a adından anlaşıldığı kadarıyla Gûrân'dan gelmiştir. Ancak Gûrân'ın da yeri konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Türkçe büyük ihtimalle ana dilidir. Arapçayı da içerisinde özel terimlerin bulunduğu tıp metnini çevirebilecek düzeyde bilmektedir. Arapçayı nerede, nasıl öğrendiği de bilinmezler arasındadır. Mısır'da Divân Kâtibi Olan Ahmed Efendi Hazretlerinin himayesinde gibi görünmektedir (Arslan, 2019: 13; Arslan, 2020: 231-233)

4. Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fi İlmü't-Ṭıbb

Dâvûd-ı Antâkî'nin Tezkiretü Uli'l-Elbâb ve'l-Câmiü li'l-Acebi'l-Ucâb adlı ünlü Arapça eserinin Üçüncü Bölümünün (3.bâbı) çevirisidir. El-Gûrânî, eserinde diğer bölümleri neden çevirmediğiyle ilgili bilgilere de yer vermiştir.

Buna göre o, diğer bölümleri tıp bilimiyle ilgili zaruri bilgiler içermediğini düşünerek çevirmemiştir. Bunun bir nedeninin de Arapça orijinal eserin hacimli olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Eser, İslamî dönemde yazılmış diğer eserler gibi besmele, hamd ve Hz. Muhammet, ailesi ve ashabına salat ve selam ile başlamaktadır. Eserde Sonra Sultan İbrahim Han, veziri Kemankeş Mustafa Paşa, Kemankeş Mustafa Paşa'nın Mısır'da Divan Kâtibi olan Ahmet Efendi övülmüştür. Bunlardan sonra mütercim kendisinin kimya sahasında çalışmaları olduğunu belirtmiştir. Eser, Ahmet Efendi'nin isteğiyle Miladi 1640 yılında görevlendirildikten sonra çevrilmeye başlanmış ve Rebiüssani'nin 28. günü olan Cuma'nın sabahında, peygamberin hicretinin 1052. yılında (miladi 26 Temmuz 1642) tamamlanmıştır. Buna göre eser yaklaşık 2 yılda çevrilmiştir. Çeviride mütercimin, metnin özelliğini bozmayacak şekilde eklemeler yaptığı da belirlenmiştir. Eser Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu 366 numarada kayıtlıdır (Arslan, 2019: 13; Arslan, 2020: 231-233).

5. İnceleme: Kanser Hastalığı ve Tedavileri

5.1. Bitkisel Tedaviler

5.1.1. Afs: Mazı ağacı ve meyvesi (Thuja).

Afs: Bir cebeli ağacdır, ballûta qarib olur (...). Şişleri hallider ve kanı ve ishâli habsider ve rahmiñ maqadın ve sayir marazların işlâh ider ve yaraları kurudur ve nemle ve ekleniñ vesuin menider içmek ile huşüşâ eger sirke yâ şarâb ile bişürseler (KTDT, 240b/7-12).

Hekim Dâvûd afs bitkisinin yani mazının etkilerini anlatırken eklenin genişlemesini giderdiğini belirtmiştir. Ancak onun bu etkisinin görülebilmesi için mazının meyvesinin sirke veya şarapla pişirilmesi gerekmektedir. Hekim, pişirilen meyvenin içilerek kullanılacağını belirtmiştir.

5.1.2. Ballut: Pırnal meşesi (Quarcus ilex).

Ballût: (...) Ve ağacınıñ küli dişleri beyâz ider ve ekleyi menider (KTDT, 54b/5-13).

Pırnal meşesinin (palamut ağacı) külü, Dâvûd'a göre ekleyi giderir. Bu ağacın külünün aynı zamanda dişlerin beyazlatılmasında kullanılması, eklenin de ağızda olduğunu akla getirmektedir.

5.1.3. Bazerenbuye: Oğul otu, melisa (Melissa officinalis).

Bâzerenbûye (...) Ol, bir ottır. Kendisi yeşil, laţif yabrakları vardır, çiçeği kızıla mâyildir. Bahârda ve şayfda bulunur. Ve nâfidir yılan ıştırmasına ve evrâ-

ma ve ekleye sürmekle ve yine *ķurūh-ı mideye ve fevaķa ve sedede ve dimāģa nāfidir* (KTDT, 35b/5-36a/4).

Oģul otu sürülerek eklenin iyileşmesine iyi gelmektedir. Onun sürülen şekli, çiğ hâlinde olmalıdır. Çünkü bu husus ayrıca belirtilmemiştir.

5.1.4.Berdi: Nil sahillerinde biten ve eski zamanlarda işlenerek kâğıt gibi kullanılan bir çeşit saz, hasır otu (*Cyperus papyrus*).

Berdi: Arabca huffā ve bābir daģı dirler. Ol, bir ottır. (...) Ve anıñ aşlını çegneseler rāyiħa-i kerihēyi zāyil ider ve ekleyi menider ve şişleri taħlil ider sürmekle. Ve aħşāya muzırdır. Bal anıñ muşliħidir (KTDT, 40a/11-19).

Arapça huffa veya babir olarak adlandırılan hasır otu, sürülerek kullanılnca ekleleri de iyileştirebileceği ifade edilmiştir.

5.1.5.Bertaniki: Kuzukulaģıgillerden bir bitki, labada (*Rumex britanica*).

Bertāniķi: Yabraķları küçük ve çiçeģi kızıla māyildir. (...). Mücerrebirdir. Ķurūħlarıñ etin ĳaynadır ve ekleyi ĳabs itmekte ve şişleri ĳallider ve āsarı şāfi ider ve içmekle (...) (KTDT, 40a/20-40b/2).

Yaprakları küçük ve çiçeği kırmızıya yakın olan labada cinsi, yaraları iyileştirmede ve eklenin genişlemesini durdurmakta denenmiş bir ilaçtır. Bu bitkinin sözü edilen etkileri göstermesi için içilerek kullanılması gerekir.

5.1.6.Cezer: Havuç (*Daucus*).

Cezer: Meşhūrdır Ve anıñ aşlı ekleyi ve nār-ı Fārisi'[yi] menider egerçi yanmış ise de (KTDT, 80b/20-81a/17-18).

Havuç da genişleyen ve iyileşmeyen yaraların tedavisinde kullanılmaktadır. Ekle tedavisinde onun kökü kullanılmaktadır. Kökün nasıl kullanılacağı belirtilmemiştir.

5.1.7.Cümmezy: Firavuninciri, Hint inciri (*Ficus sycomorus*).

Cümmezy: Yūnānca saķmūz. Ve manāsi kızıl incir. Ve berri incir daģı tesmiye olunur. Ol, bir azim ağacdır. Budakları çoķdır. Kızıl tūt ağacına beñzer. Ve yabraķları tūt ağacınıñ yabraķlarından incerek ve şarurekdir. (...)Ve ĳārr olan vilayetlerde ve ĳumlu yerlerde, Mışır ve Ķazze gibi yirlerde olur. (...) Ve ağacınıñ küli yaraları ve ekleyi ve nār-ı Fārisi'[yi] menider serpmek ile (KTDT, 83b/19-21-84a/10).

Firavuninciri, Hint inciri olarak da adlandırılan cümmezy, Yunancada sakmuz olarak ifade edilmektedir. Anlamı kızıl incir demektir. Berri incir de denilen cümmezy, büyük, budaklı ve dut yapraklarına göre daha ince ve daha

sarı yaprakları bulunan bir ağaçtır. Sıcak ve kumlu yerlerde yetişir. Mısır ve Gazze'de çoktur. Bu meyvenin ağacının külü tüm yaraları olduğu gibi ekleyi de iyileştirmektedir. Ancak bu kül, serpilerek kullanılmalıdır.

5.1.8.Esl: Ilgın (*Tamariscus orientalis*)

Esl: Irāk ehli ibhül dirler. Ve Mısır ehli azbe ve Türkce yalgun ağacı dirler. (...) Ve eger şuda mâzûc ve nâr ile pişirseler jive hubûbınıñ yerin tutar yaralar da ve nâr-ı Fârisi marazında ve ekle marazında (KTDT, 5a/9-13).

Irak Arapçasında ibhül, Mısır'da azbe olarak adlandırılan esl bitkisi, Türkçede de ılgın olarak adlandırılmaktadır. Onun suda nar ile pişirilmesi, civa tanesinin yerini tutar ve frengi hastalığında ve kanser hastalığında kullanılmaktadır. Bu kullanımın şekli belirtilmemiştir. Muhtemelen yenilerek tüketilmektedir.

5.1.9.Ermalik: Abanozillerden bir bitki (*Symplocos racemosa*).

Ermalik: Bir ottır. Yemen dağlarında bir arşun miqdârı uzanur. Ve gök çiçekleri var ve yemişi olmaz. Ve müstamel olan kabuğudur. Eyüsi şaruya mâyildir.(...) İçmek ve sürmek ile ekle marazların ve mefâşil marazların ve diş ağrısının menider ve dırnaqları şâfi ider ve fazalâtı çıkarur, süten gayrı ve buhâr-ı kerihayı kaç ider lâkin baş ağrısının getürür (KTDT, 8b/11-16).

Abanozgillerden bir bitki olan ermalik, Yemen dağlarında olan ve bir arşun kadar uzanan bir ottur. Gök çiçekler açar, ama meyve vermez. Onun kabuğu tedavi amaçlı kullanılmaktadır. Onun iyisi sarı renkli olanıdır. İçilerek ve sürülerek birçok hastalıkta kullanılmaktadır. Bunlardan biri de ekle yarasıdır.

5.1.10.Havr: Akkavak (*Populus alba*).

Havr: Râ-i mühmele ile bir ağacdır ki hurmâ ağacı kadarınca olur. Ve ağacı ağaçların en latifidir ve söğüt ağacının yaprakları gibidir lâkin andan ince ve uzundur (...) Ve kaçan ki anıñ Rûmi'siniñ tabihinden içseler kuruşu ve ekleyi kurudur (KTDT, 116a/10-17).

Akkavak ağacı olan havr, hurma ağacı büyüklüğünde bir ağaçtır. Bu ağaç, ağaçların en latifidir ve söğüt ağacından bazı farklarla ayrılır. Onun Anadolu'da yetişeninin pişirilmesinden içilmesi, yaralarla birlikte ekleyi de kurutmaktadır.

5.1.11.İncire (Encüre/Encere): Dalağan, ısırğan otu (*Urtica*).

İncire: Karişin tohumudur. Ol, bir ottır ki kesirü'l-vücüddür. Yaprakları küçükdür ve çiçeği şarudur, eyüsi huzeyrânda ve temüzda dirilenidir. Ve ol, hâr ve yâbisdir üçüncü derecenin evvelinde. İhlâş-ı gâlızi latif ider ve göğüsü ve sevdâyı ve talağı ve cigeri şâfi ider ve fazalâtı cârî ider ve şehveti tahrik ider ve

kerefsiñ tohumıyla ve eşek südiyle. Mücerrebdır. Ve şışleri taħlıl ider mutlakān ve kanı ve ekleleri ve ħurūhı ve seretānı keser niçe istimāl olunursa (KTDT, 28a/12-17).

Kısaca Tezkire-i Dâvûd olarak bilinen eserde ekle ve seretanın iyileşmesi için incire (encüre/encere) yani ısırgan, dalağan otu kullanılması önerilmiştir. Isırganın, etkileri sayılırken onun ekleleri ve seretanı iyileştirme özellikleri de verilmiştir. Isırgan bu etkileri nasıl kullanılırsa kullanılsın gösterebilecektir: (İncire) *Ve şışleri taħlıl ider mutlakān ve kanı ve ekleleri ve úurÿòı ve seretūÀ-nı keser niçe istièmÀl olunursa (KTDT, 28a/12-17).*

5.1.12. Türmüs: Acı bakla, Mısır baklası (Lupinus termis).

Türmüs: Mışır bāklāsıdır. Ve ol, iki nevèdir. Bustāni ve berri. Ve cemièsi munħuru'l-vasatdır (...) māzeryūn ile ve yine ekleyi ve nār-ı Fārisi'[yi] zāyil ider (KTDT, 63b/8-64a/2).

Mısır baklası, mezeryon bitkisi ile birlikte ekleyi gidermektedir. Ama bunun nasıl kullanılacağı belirtilmemiştir.

5.1.13. Unnap: Hınnap, hünnap, kızıl iğde (Sorbus aucuparia).

Unnāb: Bir marūf āgacdır, irtifāda zeytūna beñzer lākin bu tikenlūdir. (...) Eyüsi pişmişı ve kızılı ve tatlı olanıdır. (...) Ve eger dōğüb ve yayılan yaralara ve ħumreye ve nemleye ve eklelere ekseler bal ile sürdükden şoñra anları beri ider (KTDT, 243b/11-19).

Hünnap, kızıl iğde olarak bilinen unnap, bilinen bir ağaçtır. Onun iyisi kızıl ve tatlı olanıdır. Bu bitkinin dōğölüp yayılan yaralara, ekleye bal ile sürülmesi onları iyileştirmektedir. Bu da sürülebilmesi yönüyle bu kanser türünün dışta olduğunu düşündürür.

5.1.14. Zafre: Papatyagillerden bir bitki (Iphiona mucronata).

Zafre: Bir Rūmi ottır. (...) Ufūnātı ve ħuşkerişātı ve ekleyi ve ħırāı ve zāyidātı ve sigilleri zāyil ider ve kanı ħaç ider. Ve dāħile istimāl olinmaya (KTDT, 236a/15-18).

Anadolu'da yetişen bu bitki ekleyi iyileştirmektedir. İçe girecek şekilde kullanılmasın ifadesinden, ekleye dışarıdan kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da büyük ihtimalle sürülerek kullanımdır. Ancak bu kullanımda da onun pişmişinin mi çiğinin mi kullanıldığı açık değildir.

5.2.Hayvansal Ürünlerle Tedaviler

5.2.1.Bakar: Sığır.

Bakar: Meşhûrdır. Eyüsi zehebisidir, şöıra şarusıdır. (...) ve kemikleriniñ küli ekle marazını menider (KTDT, 52a/2-52b/17).

Sığırın, iyisi altın renkli olanı daha sonra da sarı renkli olanıdır. Onun kemiklerinin külü ekle marazını iyileştirmektedir. Kül, büyük ihtimalle ekilerek kullanılacaktır. Bu da eklenin dışarıda olduğunu akla getirir. Büyük ihtimalle cilt kanseri olmalıdır.

5.2.2.Hamam: Güvercin

Hamâm: (...) Ve anıñ eti sâyir kuşlarıñ etinden eyüdir. (...) Ve anıñ berrisi eltaf ve etyabdır. (...) Ve eger şakk idüb ve bir yire kosalar ağıuyı kendüsine cezb ider ve nâr-ı fârisi harâretin ve ekleyi ke-zâlık (KTDT, 109b/12-110a/3).

Eti, diğer kuşların etinden iyi olan ve yabanisi hoş ve lezzetli olan güvercinin parçalanmış hâli, bir yere konulursa ağıuyı (zehri) kendisine çeker ve ekleye neden olan problemleri de giderir.

5.2.3.İnsan: İnsan.

El-insân: Meşhûrdır. (...).Ve necâseti tâze iken ekle marazını zâyil ider, huşuşâ tuz ile (KTDT, 30a/2-30b/12).

İnsan pisliği tuz ile taze iken eklede kullanılırsa ekleyi iyileştirmektedir. Onun sürülerek kullanılacağı tahmin edilmektedir. Çünkü bununla ilgili bir bilgi paylaşılmamıştır.

5.2.4.Sülühfât: Kaplumbağa.

Ve sülühfâtıñ cemisin kaçan ki yakub kül ideler ve üzerine öşrünce fülful izafe idüb istimâl ideler rebveyi ve selli ve qarfevi zâyil ider. Ve eger şöylece sâde, kurûha ve seretân-ı habise sürseler zâyil ider (KTDT, 192b/12-14).

Kaplumbağanın her çeşidinin yakılıp külünün ve onun öşrünce biberle kullanılması pek çok hastalığa iyi gelmektedir. Ama sade olarak kullanılması da yaraların ve kötü kanserin iyileştirilmesini sağlar. Bunun için sürülerek kullanılması gerekir.

5.2.5.Zibl-i Hindi: Kaplumbağa kemiği.

Zibl-i Hindi: Tosbağımnıñ kemigidir nitekim dimişler. (...). Ve eger şişlere ve seretânlara ve hanâzire kosalar hallider (KTDT, 147b/4-7).

Kaplumbağanın kemiğinin şişlere konulması, kötü huylu çıbanları ve se-retanı yumşatma, sertliğini giderme özelliğine sahiptir.

Sonuç

İnsanlığa ait birçok konuda olduğu gibi gelişme ve değişimler hep o zamana kadar gelen birikimlerin devamında yapılmaktadır. Tıp da insanlığı ilgilendiren en önemli konulardan biri olarak birikimlerin önemli ve gerekli olduğu alanlardandır. Ondaki gelişmeler çeviri, sözlü ve yazılı aktarma, uygulama gibi yollarla bütün insanlığa ulaşmaktadır. Bunların farklı tecrübe ve yeni bilgilerle işlenmesi, sentezi yeni tedavi yollarının yeni teşhislerin doğmasını sağlar. Bu bilgiler ışığında geçmişteki tıbbi deneyimlerin ele alınması yeni bilgilere ulaşılmasını da sağlayabilir. Bu çalışma da uygulamalı ve laboratuvar incelemesi olmadan betimleme amacı güttüğü de böyle bir bilgi için veri sağlama olanağı sunmak, konuya dikkat çekmek için hazırlanmıştır. Konu da çağın korkulan, öldürücü ve tedavisi ağırlı, masraflı ve uzun olan hastalığı kanser olarak seçilmiştir. Seçilen konu ile ilgili elde edilen verilerin bu hastalığın tarihçesine, belki de tedavisine bir katkı sunabileceği düşünülmüştür. Geleneksel Türkçe tıbbi metinlerden Kitab-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fî İmû't-Tıbb adlı eserde yer alan ve anlamı kanser olan ekle ve seretan sözcükleri taranarak bu hastalıkların bitkisel ve hayvansal ürünlerle tedavisi betimlenmiştir. Metinden afs (mazı), ballut (pırnal meşesi), bazerenbuye (melisa), berdi (hasırotu), bertaniki (labada), cezer (havuç), cümmezy (firavuninciri), esl (ılgın), ermalik (abanozgillerden bir bitki), havr (akkavak), incire (ısırgan otu), türmüş (acı bakla), unnap (hünnap), zafre (papatyagillerden bir bitki) bitkilerinin kanser tedavisinde kullanıldığı belirlenmiştir. Bunlar 14 adettir. Kanser tedavisinde kullanılan hayvanlar ve hayvansal ürünler de şunlardır: bakar (sığır), hamam (güvercin), insan, sülühfat (kaplumbağa), zibl-i Hindî'dir (kamplumbağa kemiği) dir. Bunların sayısı da beş olarak belirlenmiştir. Dâvûd-ı Antakî'nin kanser tedavisinde genellikle bitkilerden yararlandığı görülmüştür.

Firavunincirinin ağacının külü, havucun kökü, hasır otunun kökü, ılgının pişirilmiş, pırnal meşesinin ağacının külü, mazının meyvelerinin sirke veya şarapla pişirilmiş hâli, akkavağın pişirilmiş, ısırganın, acı baklanın, zafrenin kurutulmuşu ve toz hâline gelmiş şekli, hünnabın dövülmüşü kanser tedavisinde kullanılmaktadır. Bunların yanında melisa, labada ve ermalik bitkisinin nasıl kullanılacağı açıkça belirtilmemiştir.

Kanser tedavisinde kullanılan hayvanların da kullanılan kısımları, sığırın kemiklerinin külü, güvercinin kesilmiş hâli, insanın pisliği, kaplumbağanın kemiği ve külü, olarak tespit edilmiştir.

Kitapta geçen kanser hastalıklarının da görülen bir özellik taşıdığı belirlenmiştir. Yani içte bulunan kanser rahatsızlıkları belirlenmemiştir. Bun-

lar ciltte yara şeklinde görülen türleri gibi görünmektedir. Genellikle ekle şeklinde ifade edilmiştir. Eklenin yayıldığı, genişleyen yara olduğu vurguları yapılmıştır. Çok az yerde eklenin haps olması ifadesi geçmiştir. Bu da kötü yaranın durdurulması anlamına gelmektedir. Anlaşılan o ki bu yaraların büyümesinin önlenmesi de önemli bir tedavi sürecini gerektirmekte ve bir başarı olarak kabul edilmektedir. Seretan sözcüğü daha az geçmiştir. Bir yerde de seretan-ı habise ifadesiyle seretan çeşidinin kötü bir şekli açıklanmıştır.

Çalışma konusu olan kitaptan yapılan bir taramada bile kanserle ilgili tedavinin bulunduğu görülmektedir. 16. yüzyılda da kanser fark edilip tedavi edilmeye başlanmıştır. Kitapta bu hastalığın çeşitlerine değinilmediği söylenebilir. Geleneksel Türkçe tıp metinlerinin detaylı bir şekilde taranmasıyla daha zengin sonuçlar ortaya çıkabilecektir. Bu sonuçların disiplinler arası incelenmesi onların güncel bilgi ve karışımlarla tedavilerde kullanılmasına da dönüştürülebilir diye düşünülmektedir.

Kaynakça

- Adıvar, A. Adnan (1977), “Antâkî”, İslâm Ansiklopedisi, C 1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 454-456.
- Arslan Sarman, Meryem (2016). Kitab-ı Tercüme-i Tezkire-i Davud Fi't-Tıbb'da Geçen Tıbb-ı Nebevi Unsurları, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 22: 49-70.
- Arslan Sarman, Meryem (2017). Kitab-ı Tercüme-i Tezkire-i Davud Fi İlmi't-Tıbb'da Geçen Ay İsimleri, CAHIJ, 5(8): 206-218.
- Arslan, Meryem (2019). Muhammed bin Mustafa El-Gûrânî Kitâb-ı Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd Fi 'ilmi't-Ṭıbb (Metin-Tematik Dizin-Sözlük). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arslan, Meryem (2019a). Fakrû'd-Dem Terimi Ve Klasik Türkçe Tıp Metinlerindeki Eş Anlamlıları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(18), 2019: 217-235.
- Arslan, Meryem (2020). Muhammed Bin Mustafa El-Gûrânî'nin Hayatı, Eserleri Ve Bazı Üslup Özellikleri. *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences* 15: 226-233.
- Arslan, Meryem (2021). Batı Türkçesi Tıp Metinlerinde Atık Maddelerle İlgili Söz Varlığı Denemesi. Geçmişten Günümüze Türk Tıbbı (Tarih, Metinler, Uygulamalar, Terim ve Terimlerin Türkçeleştirilmesi) (Meryem Arslan (ed.). Ankara: Sonçağ Yayıncılık:139-163.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül (1994). Dâvûd-ı Antakî. *TDAY* 9: 26-27.
- Dinar, Talat, Müderris Hasan Efendi'nin Gayetü'l-Münteha Fi-Tedbiri'l-Merza'sı (Hastalıkların Tedavisinde En Son Nokta) (İnceleme-Metin-Dizinler), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, 2013.
- Nazik, Sadık (2015). Hekim Dâvûd Bin Ömer El-Antakî'nin “Nüzhetü'l-Ezhân Fi İslâhî'l-Ebdân” Adlı Eserinin İlder Uzel Nüshası (Tercüme Ve Tıp Tarihi Açısından Değerlendirme), Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.
- Tokat, Feyza, Tühfetü'l- Erîbî'n- Nâfia Li'r-Rûhânî Ve't-Tabîb, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, 2012.